

Ք Ե Ռ Ի Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Թիֆլիս, 29 մայիսի

Հ Ո Ղ Ը Ե Ռ Ո Ւ Մ Ի...

Ողջիվածքի գերեզմանոցը իր գրեթե կ'անտես այսօր Քնդիմի, Հայոց ազատութեան մեծագոյն զինւորներից մէկն էլ կ'երթայ գտնելու այնտեղ իր յաւիտենական հանգիստը: Նա կը պառկէ Զաւարեանի, Դուլանի կողքին: Հին ուխտի հնազոյն անդամներ... Ժամանակին կը զայ նրանց միանալու աւագագոյնը այդ Ուխտի անդամներէն, որ տակաւին պառկած է օտար հորիզոններում, բոլորական երկնքի տակ... Եւ կը ստեղծուի կամաց-կամաց Ողջիվածքի մի անկիւնում մի փոքրիկ «աստուածատեմա», նման Ֆլորենտինեան «Santa Croce»-ին, ամփոփելու համար նշխարները հայկական մեծ Դրամայի մեծագոյն հերոսներին: Այս էլ հայոց արտակարգ ճակատագրի քմահաճ խաղերէն մինչ է, որ այդ փոքրիկ անկիւնը չի գտնուիլ բուն հայկական հայրենիքում...

Եւ քանի այդպիսի և նշխարական անկիւններ կան... Հայ նահապետները նշխարները սփռած են ամբողջ Արեւելքում—Պոսիք մինչև Վան ու Թեհրան, Տաւրոսեան բարձունքներից մինչև Կովկաս ու Բուզարկա... Սակայն դարձեալ հայրենի հողն է, որ իր պաղ ծոցում ամփոփել է մեծագոյն մասը հայ ազգիկ-նահապետների, որոնք զիտակցաբար զոհարել են այդ հողի պաշտամունքին: Ծառերը մնացել են անթաղ, շատերը կուլ են գնացել հողմերին... Ուր է Պետոս, իր հարկաւորը ուղարկներով, ուր Մարտիր, Աւետիսեանը, ուր Աստու, Մարտիրոս, Կոյսեանը, ուր Մանուկ, Նեմլուրդը, Կարոն, Կրետացին, ուր մնացին Աշոտ-Երկաթը, Մեհակը, Արշալիր Կամսարականը և հարկաւոր անանուն հերոսները...

Յանուցրիւ հայրենիքի ամբողջ տարածութեան վրայ... Մի սքանչելի, պատմութեան մէջ նմանը չտեսնուած յիշուածներ... Հողը ետևում է այդ հերոսների արեւմտաթափախ նշխարներով. ետևում է վրէժով ու ցասումով...

Արեւան գետերի հետ Գաղափարն է ծծել ու տարածել այդ հողի ծաղիկները մէջ, Գաղափարն է շնչաւորել մեր պատմական հայրենիքը, տակ նրան մի արտակարգ թուլ ու հմայք, տակ նրան ձգտական մի զօրութիւն, որի շնորհիւ նա վերստին պիտի կենդանանայ վաղ թէ ուշ, պիտի վերականգնէ իր ոտնահարւած Իրաւունքը:

Գաղափարը ծծել ու շնչաւորել է մեր արեւմտեան հայրենիքի լեռներն ու ձորերը, դարձել է այդ հայրենիքը մի անհուն գանձ մեզ համար, իմացական ու կուլտուրական մի վիթխարի արժէք:

Եւ այդ իսկ պատճառով՝ մեծագոյն աղէտը կը լինի, եթէ նա վերստին հիւրընկալ չի ծոցում մեր աւանդական Ուխտին: Այդ աղէտը կանխելու համար հայութիւնը պիտի գործ դնէ գերմարդկային ճիգեր...

Հողը պիտի եռայ մշտնջենապէս վրէժով ու ցասումով, մինչև որ նրան շնչաւորող Գաղափարը դառնայ կենդանի իրականութիւն...

Ք Ե Ռ Ի Ն

Համեստ էր, լուսկեաց Զգացում էր նախկին արեւմտաւոր—աշխատանքի, խոնոյն, զուլեղ կախ իր բանին: Դայում էր հանդարտ, հայեացքն ինքնամոխի, հաղուստը շատ համեստ. արհեստավորի արտաքին ու պահածոր: Ոչ մի ցուցադրութիւն, ոչ մի ճիգ արտաւորութեան:

Ժողովներին կը նստէր մի անկիւնում, ուշադիր կը լսէր ու լուռ կը ձգէր: Հաշուած էր այն բանին, որ մի խնդիր վնասէ իրենց լեզուն: Եւ անհրաժեշտ էր նախապէս բաւական աղմկելու: Համբերութեամբ կը սպասէր զործնական որոշման, մեծ ուշադրութեամբ կը լսէ իր բաժնի ընկած գործի մասին: Բոլորովին ու վերջնական կը պարզէր այն պայմանները, որ կապ ունէին իր պարտականութեան հետ և կերթար իր գործին: Քիչ կը խառնէր ընդհանուր որոշումներին, ոչ թէ հարկուն չուներ, այլ համոզւած էր, որ եթէ ամեն մէկն իր գործը լաւ կազմակերպէ և յաջող վարէ՝ ամեն բան լաւ կ'երթայ: Երբ համակարծիք չէր որոշման՝ չէզոքանում էր, առանց խանգարելու:

Իր ուժերի ճշմարիտ գիտակցութիւնն ունէր և իր արժանիքի իսկական ըմբռնումը. անձնօթ էր իրան ինչպէս յոբորտանքը, այնպէս էլ նախապաշարութիւնը: Զափած, կոռած, խոնոյն ու նստած մի մարդ: Իր կարծիքները, գիտողութիւններն ու հարցումները մասնաւոր էին երկարամեայ փորձառութեան և ուշադիր նկատառում: Այլ իսկույն զիտուէր ամեն բայ, ականջի ծայրով լսում ամեն խօսք և մինչդեռ կարծում էր անտարբեր՝ երևում էր ուշադիր ու կշռաշատ: Անպայման խելքը մարդ էր: Փիւքը ծաւում էր իր մաշկի առջև. նա կենցեղից էր դաւն ու կենցեղից խոսում, ուստի վերջերս սակաւ էին, բայց ճիշտ ու տե-

ղին. իր մտքերը միշտույն ու պարզ ու որոշ, ինչպէս կենցեղի ճանապարհները: Այս լուսկեաց ու համեստ մարդը սիրում էր իր շուրջը տեսնել վաղեմի ընկերներ, իր նման արեւմտաւոր դասից համեստ ու փորձառու, և անձնէր, շիտակ ու մարդու պատանդներ և զետեմներ. սրանց թաղում ուժն ու անշնչական զորութիւնը անհրաժեշտ էր մի միջավայրում, որով սիրում էր շնչել: Իր խնայող անհրաժեշտ էր միշտ մի կայծ կար նրանց համար իր ձայնի մէջ մի մեղմութիւն, իր վարմանը մէջ հարկական խնամածու հոգածութիւն և զոհանում էր նրանց յաջող արածով ու սասանով: Նրանց խիզախութիւնը, որդիական զգացումը, սրտաբաց խօսքն ու պարտաւատկամ ըստը գրաւում էին փրփրան հարման նրանցով սնունդ էր իր հաւատը զէպի ապագան և աշխատանքում իր կորույթը:

Մանր էր իր ձեռքը, որ հարմարում էր անոցը, բայց բնու աւանդաբար Զարմանալի ճշտութեամբ ըմբռնում էր հարաւորի սահմանը և ներդրում էր զէպի ամեն տրուանը, բայց միայն այդ սահմանում: Մեծամիտը, յոբորտաբոլոր, ծոյլը, պահանջկոտը, փափկասունը, վախկոտը, զոյն ու վատնիչը ճաշակել են նրա բոլորքը: Նրան անձնօթ էր որդու մարմինը թուլութիւնը և չափազանց աստիճանականութիւնը, որ զետեմներ նոյնքան տոկոսն ու չափը լինի, որքան ինքը: Միշտ ձգտելով լուսացնել իր խմբի զորութիւնը՝ ստիպւում էր որ ընկերաբար զոհանան եղանակով:

Հայրուկի երկարամեայ շարատանջ կենցեղը վարժեցրել էր նրան նախապաշարութեան. լայն օրին մասնաւոր էր նեղ օրաշ մասին. զեռ հացն ու զաւրճը չհասած՝ ամենուրեք յայտնում էր սպասում և միջոցներ ձեռք առնում: Գաւաթ մի կտոր, որ նստում էր իբր անպէտք, պայտի մի գամ մի հաղուստ, մի գործիք՝ հաւաքել ու պա-

հել կը տար, որ անփորձների անհոգութեան երեսից փորձանքի մէջ չըմնայ: Յաճախ ինքն իր ձեռքով հաց ու հաղուստ կը բաշխէր: Իր ծախսերը կրկնէր նախագոյն չափերի և ընկերներին կանչելով՝ տնտեսած գրամից մաս կը հանէր նրանց բնական զրամից ուղարկելու տօներին: Չէր սիրի պարապ նստել. միշտ կը մըտնար. մէկի թամբը պիտի կարկատէր, միւսի հրացանն ուղղէր, երբորդին տրեխ չէնել սովորեցնէր...

Ամբողջ կենցեղ համարեա ապրից ամուրի. եղաւ շատ զուտ ամուսին, աւելի հիւր, քան տանտէր. միջոց միշտ գործը, հանրային գործերին:

Բայց այս լուռ ու համեստ մարդու մէջ ապրում էր հերոսական մի ոգի, որ անշուք զօրութեան միջոց փայլաւորում էր իր ժամին և հիացք ու պատկառանք ազդում մերձակորդի և օտարին:

... Այդպիսի Դուլէն միապետական ուժերի զուլէն անցած մասնաւոր էր Թեհրանին: Մի բուռ հայերի և բարխուրների շնորհիւ ուղարկւեց նրա դէմ, Թեհրանի բռնել է ապառաժու լեռան ձեռքերը և զոհակոծում է շարունակ: Տասնութամեայ պատանու արեւմտի Գեորգի Բաբախանում էր դէմ թափահարելով իր մարտիկ և վարակելով հետեւորդներին: Ովքեր են զրանք, որ հրացան պարպնեց, կանչում է ցառկելով առաջ. զրանց մարտակով պէտք է քշեմ, եւ քշում է: Գեորգի Այդաղը խոստովանում է, թէ զօրք չէր, որ նրան յաղկեց, այլ մարտակով ձերուկին և ցանկանում է նրան անձնատուր լինել...

... Օլթու չըմնում յարձակում է թուրքերի դէմ. հրացանաձիգը քար է որոնում ետևն անցնելու: Քեռին նստած էր ձիւն՝ զենքովարում է կործանում իր տեղա Գեորգիները սուլում են ականջին, զետեմները հրախրում են թագաւոր, բայց Քեռին հանդարտ ցուցմունք է տալիս, մի անպաշտան զնդակ միայն համարձակում է տողել ձիւն փորել...

Եւ որքան նմանողւ ածներ... Հաւանալի է այն հմայքը, որ ունէր այդ ձերուկին մարտիկներին նոր սերունդի մէջ. նրանք տեսել ու լսել կամ զգում էին այն բոցողէն ոգին, որ ապրում էր այդ գործ արտաքինում— և նեղութիւնը ոչ թէ խղում, այլ ամուր զիջւում էր խուճին իր անվերջ խմբակներին...

Ազգային աւանդութիւնը մեր նախաօրը՝ Հայկին պատկերում էր իբր հաղթիկ ու շինարար. նա կանգնեց Քիլի դէմ և շինեց զիւր ու աւան: Դարերի շարադէտ ընթացքը կործանեց Քիլի դէմ և անոց թողեց մշակին: Մարտիկի բազուկը կարկամեց և շինարարի ստեղծագործ կորույթը դարձաւ մշակի շնամարտութիւն, ու խաթարեց հայի ազգային նկարագիրը:

Վարսենիկ Աղասեան

Հայութեան դարձեալ մի կեղծանշան՝ սրբազրեւ մեր ազգային նկարագիրը, ալիքաձև անցաւ միշտ նոր ու նոր սերունդների երակներով և իբր երազ շողաց Գամառ—Քաթիպայի և Բաֆֆու հոգում ու երկերում: Ու վերջապէս քրանն մարմին եղև և բնակեցաւ ի մեզ, տալով իր առաջին պտուղները, մարտիկների մեր հին սերունդը, որոնցից մէկն այսօր յանձնում ենք հողին:

Դանդաղօրէն՝ աստիճանաբար, ծաղրի ու պարսաւի միջով ստեղծուած է կատարեալ հայի տիպարը, որ օտարածին չէ, այլ բնածին, հաւատարմ շողաւիղ ու պատկեր իր նախաօր, մարմնացում աւանդական, բայց և յաւատ զեղեցիկ իղէալի.— ժողովուրդ, որ գիտէ աշխատել և կուտով ապահովել իր աշխատանքը: Լինելով հին երազի մարմնացում՝ Քեռին կոչւած է օրինակ զանալու յիտնորդ սերունդներին, ինչպէս եղաւ իր զինակիցներին: Քեռին վերածնող հայ ժողովուրդի լաւագոյն և առողջ մարմնացումներից մէկն է: Հաւատարմ իր ժողովուրդին, անձնէր մարտիկ նրա դարաւոր դատի, անձնօթ սահմանափակ նեղատեսութեան, ազատութեան սիրահար, առանց աղմուկի, համեստ, խոնոյն ու խելացի—հետո անամէջ կանչեց և իմաստակ դատաւաններից—նա իմացաւ անձնութեամբ սիրել իր ազգն իբր հայ և մարդկութիւն, իբր մարդ:

Ն. Ա.

Ք Ե Ռ Ի Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Ն

Գարունն էլ անցաւ, էլ ծաղիկ չըկաւ, Հողաթումբը թաղւի ինչպէ՞ր դարձաւ, Արդեօք, իմ կանչով նոր գարուն կը գա՞ն, Գրկին կը շողայ այդը անխորհրդ...

Եւ մի զարկով աղէկ մենաւոր, Ո՛ր երկրի հեռուն երթամ ու չըմնմ. Ո՛ր մենակ ճամբին նստեմ զխելոց, Լաւ մ արտասւտ, ձմեռն անխորհրդ...

Նամարը գնդակ էր, եկաւ ու զիպաւ, Պայքարող հողից, զարկեց ժայռերին. Սև մըրբիկ էր եկաւ ու անցաւ, Վիշտ ու սուգ բերեց մեր փակ սրտերին...

Բանք քանիսն են ընկել այդ ճամբին, Սուրբ զաղափարի տեսնով բռնկւած. Գրկին են զոհուել բանտ ու աքսորին, Ազատ օրերի երազով արքան...

Սակայն ոչ ոք մեզ զգանք չի բերել, Մեր աստուծոն էլ մեզ չ'լսել երբէք. Զրկանք, հալածանք սիրով ենք տարել, Ու դեռ կը տանենք, մինչև երբ—չը գիտենք...

...Կորած ու մեռած քո ընկերներին Ո՛ր սարում, ձորում փնտրեմ ու գտնեմ նրանց արնաքամ, չոր ոսկորներին Գո թաղման ժամին, ընդ այցի բերեմ...

Արցունք չիս սիրում,—հապա ինչ բերեմ, Միծաղ ու ծայր... ան, մենք այդ շունչները...

Գարունն էլ անցաւ, ծաղիկ էլ չ'կաւ, Հողաթումբը թաղւի ինչպէ՞ր դարձաւ...

Վարսենիկ Աղասեան

† Ք Ե Ռ Ի † Ե Փ Ր Ե Մ † Խ Է Զ Օ

Ի ՆՁՄԵՍ ՃԱՆԱՊԱՐԶԻՑ

Ք Ե Ռ Ի Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Ն

Փառք ձեկտորին զազգուում, Յուսեթական անձն փառք նրան. Նա Գեորգի դարձ էր... ՇԻՆՆԵՐ

1915 թի յունւարին Քեռին ճանապարհուած էր Քիլիքից պատերազմի դաշտը: Քեռին էր յայտնի նրա մեկնման ժամը ու այդ քնքը շատակ էին կայարանէ ըսել ճանապարհի ու նոր զափնները մայիսիս նրան: Գեորգի օտ չըլապատել էին նրան. ընչ էին խօսում. բոլորեց ընչ խօսում էր նա, առջի բոլում եկած ու կոփւած հին տոբիւնը... Բոլորն էլ լուռ հիացմունքով զիտում էին նրան—կշտաւ չէր լինում այն շնչաբարիկ մարդուց՝ շնչաբարիկ իր առաջակական, իր լեզունքը կենցեղով ու ամօթխածութեան հանդիմ իր համեստութեամբ:

Խօսելիս հայեացքը գետնին էր յատուկ ու պատախախտում մի երկու բառով: Անվրդով էր անշափ. յուզմունքի ամենափոքր նշոյլ անցում չէր նկատուած նրանում: Նրա արտաքինը, նրա շարժումները մէջ ոչ մի արտայայտութիւն չէր ցուցնէր, որ նա ըսելիքի ըսել փոփոխ էր, որ նա Իրանի զինուորում ու Գեորգիների Գարեթալի Եփրատի ալ կուտէ էր կոռն և եղած տարիներ շարունակ ու նրա արժանաւոր յաջողը Գարեթալի պատառազանի շարժման ազգային զործողութիւնների զեկավարութեան մէջ:

— Քեռի, թիլ լաւ պահպանի, զոյճ եղիր փորձանքներից,—ասում էինք մենք, ճանապարհորդներս,—երբէր չէ մոռանաւ, որ ընդ բնու փորձանք պատանելու զէպքում մեծ վնասութիւն առաւ կը զայ ոչ միայն կամուրներով շարքերում, այլ և հայ հասարակութեան ու ժողովուրդի խառնում:

— Պատերազմի դաշտում փորձանքը կը տքէ ի խաղաւ անտես անել. զնդաւից պատանելու լաւագոյն միջոցը նրան արժանաբերն է,—ասաց ծայտաւոր Քեռին,— զոյճի ու իրեն լաւ պահպանելու մասին ճանապարհ մտածողի տեղը չէ պատերազմի դաշտը. մարդու վիճակը որոշում է Աստուծուց: Ինչ նա տնօրինել է, պէտք է կատարել: Ով այդպէս կը մտածի, նրա համար ոչինչ բան է պատերազմի դաշտը: Եւ շատ հասարակ ու դիւրին բան: Դէ, ողջ եղէր: Ենտեղաւ եմ, որ ինչի բարի ճանապարհ կը մաղթէր:

Ասաց ու ծայտաւոր սկսեց որդաւորել մեզ հետ: Գեորգի մի երկու ընկեր յետոյ շարժուել էր: Մեր շնորհաբարներով աւելի շնորհակցեց Քեռու միշտ շնորհ, միշտ վառ սիրտը:

Նա զնայ նոր զափնների յետեց վաստակեց լաւագոյնը նրանցից, լաւիւր անթաւան: Նա ընկաւ Լաւորիկին վայել մահով, իրաւ փառք մահով, առջի զոռ դաշտում, մի քանակ զօր ծառայել է պատերազմում, անձնուրացութեամբ ու նահաւոր ևս վաստակել փառք, յաւաճական անշէջ փառք...

Ս. Տ. Աւետիսեան

ՄԵՐ ՅԵՂԸ

(Քեռու անձն իշտակին)

Մենք հեթաթային թուում ենք թուում: Որ մեր մոխրեւում— Մուտում ենք կրկին ու երգով ձնել: Դէպի վեր ճախրում:

Ազգը ու աղինք կորսաւ անդաւում: Մեր ազգը՝ կանգուն. Ճանաչանքն անուր թափ են զօրքում:

Նրա մեծ հողուն: Փորձութիւնն այս մեծ նոր չէ համար:

Կը տանենք մայ էլ... Ով մեր կրճերի կրակին անմար Կարող է յաղթել:

Բաղդի հարածից վայրագ, անիւր Եղած արիւնքում,— Կ'կանգնենք կրկին նոր կենալի ծաղիկ: Ինչպէս բիւր անգամ:

Մենք հեթաթային թուում ենք թուում: Եւ մեր մոխրեւում— Մուտում ենք կրկին ու երգով ձնել: Դէպի վեր ճախրում:

Գ. Քալաւաթ

«ՊՍՏԻԿ Ք Ե Ռ Ի Ն»

1915-ի մայիսին էր: Վանի պատմական հերոսամար յետոյ հասաւ ուստական յաղթանակով:

Մայիսեան արեգակը իր ժպտ շողիկներով կեանք ու ոգի տաւ վերածնող հայրենիքին:

Հայկական ընդարձակ դերիկ նոցի կանաչին վրայ խառն ի իր նստելու ու պառկելու էին հաղաւոր դաշտը: Եւ շատ հասարակ ու դիւրին բան: Դէ, ողջ եղէր: Ենտեղաւ եմ, որ ինչի բարի ճանապարհ կը մաղթէր:

Ասաց ու ծայտաւոր սկսեց որդաւորել մեզ հետ: Գեորգի մի երկու ընկեր յետոյ շարժուել էր: Մեր շնորհաբարներով աւելի շնորհակցեց Քեռու միշտ շնորհ, միշտ վառ սիրտը:

Քեռի կամաւորական զուգն էր Փորթիկ ետանդին: Վրանի մը լորտեք քանի մը պատիկ աղանձ 28 շէն, զազաղողի վրանէն ներս:

948 0-13